

פתח דבר

כרך זה של עדה ולשון מעמיד מהדורה מדעית של למעלה מחמישים פיוטים עבריים מתורגמים לארמית יהודית חדשה, תרגומים שכינס פרופ' יונה צבר מפי מסרנים מכוורדיסטאן, מן היישובים אורמיה, ארביל, דהוק, זאכו, נירווא, סקיו, ועמדייא. רוב הפיוטים מתפרסמים כאן בפעם הראשונה.

המהדורה והמחקר שבצדה מצטרפים למהדורות ולמחקריו הקודמים של פרופ' צבר על טקסטים בארמית יהודית חדשה. במסגרת עדה ולשון הוא פרסם את תרגומיהם של חמשת חומשי התורה וחמש המגילות. בכך הוא מוסיף ומציל מתהום הנשייה מסורות ההולכות ונעלמות מן השימוש החי והטבעי, ומאפשר לדורות חדשים של חוקרים ומשכילים ללמוד אותן ולעמוד על טיבן.

אסופת הפיוטים מהווה מצבת זיכרון רוחנית לקהילות שניתקו ממרכז חיותן בימי גלותן בכורדיסטאן ותרומה חשובה ביותר להכרת ההווי וחיי הרוח של קהילות אלה, על הפיוטים ששוררו במועדי ישראל לעת שמחה ועל הקינות שקוננו לעת עצב. מעיקרא נועדו התרגומים לאותן שכבות בקהילה שדייעת העברית שלהם לא הגיעה כדי הבנת הטקסטים בלשון המקור, והם מראים בעליל כי כל הקהילה הייתה מעורבת בחיי התרבות היהודיים, אבל לדורנו התרומה חשובה אף יותר.

פרופ' צבר עמל שנים רבות על עצם כינוס הפיוטים מכתבי יד ישנים, נוסף על ההדרתם תוך השוואת הנוסחאות ותרגומם לעברית חדשה. לכאורה תרגום חדש לעברית אינו אלא חזרה טאוטולוגית ללשון הפיוטים במקורם העברי, אך בהיות התרגומים לארמית חופשיים, כעדות המחבר, הם כוללים לא מעט "תוספתא" וזו לא רק מצדיקה אלא אף מצריכה תרגום עברי לעצמו.

פרופ' שמואל פסברג, מומחה עולמי ללהגי הארמית היהודית החדשה, שהואיל לקרוא טיוטה של האסופה המתפרסמת כאן, מעיד כי "תרומתם של הפיוטים לחקר הארמית החדשה רבה כי, בין היתר, חלקם מצויים בכתבי יד עתיקים ומשמרים את מצב הארמית היהודית החדשה (לפחות במשלכה הכתוב) מלפני דורות, החל מאמצע המאה השבע עשרה. הארמית הארכאית שבפיוטים מצטרפת לעדויות שכבר הביא צבר בפרסומים קודמים, כגון בספרו 'מדרשים בארמית יהודי כורדיסטאן' (ירושלים תשמ"ה). הפיוטים שלפנינו מרכיבים להוסיף למחקר פרטים חדשים בכל תחומי הלשון, ההגה, הצורות, התחביר ואוצר המילים".

מעתה, החומר פתוח בפני חוקרי הלשון הארמית היהודית החדשה על היסודות הארכאיים המשתקפים בה, בפני חוקרי הספרות העברית לגלגוליה, ובפני ההיסטוריונים וחוקרי הפולקלור; ועל כך יהיו הקוראים והמעיינים אסירי תודה למחבר.

תוכן העניינים

הקדמה

1	מבוא כללי
1	פרק א: קווים כלליים
7	פרק ב: מבחר קווים מייחדים של התרגומים
25	רשימת כתיבי יד בניבים יהודיים שונים וקיצוריהם
26	רשימת המקורות וקיצוריהם

רשימת הפיוטים: (א) לראש השנה ויום הכיפורים

32	אתה בן אדם (בניב אורמיה)
38	אחות קטנה (בניבי נירווא ואורמיה)
44	ידי רשים (בניב נירווא)
47	עת שערי רצון (בניבי נירווא, זאכו, אורמיה)
60	עקדת יצחק (בניב אורמיה)
80	אדם ילוד אשה (בניב עמדייא)
88	המלך ה' רום ותחת קונה (בניב נירווא)
94	יה שמך (בניב נירווא)
99	רבנו של עולם, ב' יצרים בי צרים (בניב נירווא)
116	שטר עלי בעדים (בניבי נירווא, זאכו)
135	אם אפס רובע הקן (בניב אורמיה)
140	רבנו של עולם, ויהי בעלות המנחה (בניב זאכו)
144	שוכני בתי חומר (בניב נירווא)
147	שובי נפשי (בניב עמדייא)

(ב) פיוטים לשבתות ומועדים אחרים

150	לכה דודי (בניב נירווא)
151	נתינת שבת (בניב עמדייא)
153	אני ה' בראתי (בניב עמדייא)
155	שיר של אליהו הנביא [למוצאי שבת] (בניב עמדייא)
157	אתינה (!) [לקודמך] עם שרח [לתענית ראש חודש] (בניב עמדייא)
159	מי כמוך לשבת זכור (נוסח א בניב נירווא)
179	מי כמוך לשבת זכור (נוסח ב בניב בירדוג-אורמיה)
206	הלכות פסח בחרוזים (בניב נירווא)
213	אסדר תכא (ליל א של פסח) (בניב עמדייא)

- 216 בריכו ברכתא (ליל ב של פסח) (בניב עמדייא)
 219 אמונים ערכו שבח (לפסח) (בניב זאכו)
 220 אתה גאלת (לפסח) (בניבי זאכו ועמדייא)
 224 שמחו אמוני (לפסח) (בניב אורמיה)
 [אזהרות לחג השבועות:]
 226 תפסיר אמון יום זה [מצוות עשה, ליום א] (זאכו ודהוכ)
 253 תפסיר בצל שדי [מצוות לא תעשה, ליום ב] (זאכו ודהוכ)
 299 פזמון על מעונה ויעל [לשמחת תורה] (בניב עמדייא)
 302 צעקה יוכבד בלשון גבלי (נוסח א: בניב סקיז) (לשמחת תורה)
 307 שירה לפטירת משה רבנו [= צעקה יוכבד נוסח ב: בניב ארביל]
 310 צעקה יוכבד נוסח ג (בניב נגאדה-אורמיה)
 313 מי לשון רע שוחח [לשמחת תורה?] (בניב סקיז)
 319 תפסיר אודה לאל (בניב עמדייא)
 323 השם וירושלים נוסח א (ניב מעורב עמדייא-אורמיה?)
 325 השם וירושלים נוסח ב (=גוך שולטנא;ניב מעורב כנ"ל)

(ג) קינות לחודש אב ולתשעה באב

- 328 אשחר עדתי (להכרזת ר"ח אב) (בניבי עמדייא-נירווא)
 336 למי אבכה (בניבי זאכו דהוכ)
 339 בליל זה יבכיון (בניבי זאכו דהוכ)
 340 מדי שנה קינה (בניבי זאכו דהוכ)
 342 זכור ה' ליהודה ואפרים ((בניבי זאכו דהוכ))
 343 אליכם עדה קדושה (בניבי זאכו דהוכ)
 346 אז בחטאינו (בניבי זאכו דהוכ)
 349 שאי קינה (בניבי זאכו דהוכ)
 354 איך נוי שודד (בניבי זאכו דהוכ)
 356 אליכם עדה נאמנה (בניבי זאכו דהוכ)
 358 אש תוקד בקרבי (בניבי זאכו דהוכ)
 370 אלה אזכרה לעשרה הרוגי מלוכה (נירווא עמדייא)
 393 יום אכפי הכבדתי (נירווא עמדייא)
 400 בת עמי תִּילִיל ביגוניה על חנה ושבעת בניה (נירווא עמדייא)
 403 אומללה יולדת השבעה (נירווא עמדייא)
 425 קְצִיתִית חנה [= סיפור חנה בניב זאכו]
 436 שומרון קול תתן (לשחרית ט' באב) (בניבי נירווא-עמדייא)

הפיוטים לפי רשימה אלפאביתית

80	אדם ילוד אשה
319	אודה לאל
403	אומללה יולדת השבעה
346	אז בחטאינו
38	אחות קטנה
354	איך נוי שודד
370	אלה אזכרה לעשרה הרוגי מלוכה
155	אליהו הנביא
356	אליכם עדה נאמנה
343	אליכם עדה קדושה
136	אם אפס רובע הקן
226	אמון יום זה
219	אמונים ערכו שבח
153	אני ה' בראתי
213	אסדר תכא
358	אש תוקד בקרבי
328	אשחר עדתי
32	אתה בן אדם
220	אתה גאלת
157	אתינה (!) [לקודמך]
339	בליל זה יבכיון
253	בצל שדי
400	בת עמי תִּלְלִיל ביגוניה על חנה ושבעת בניה גֹךְ שולטנא - עיין השם וירושלים נוסח ב
206	הלכות פסח בחרוזים
88	המלך ה' רום ותחת קונה
323	השם וירושלים (נוסח א)
325	השם וירושלים (נוסח ב)
342	זכור ה' ליהודה ואפרים
44	ידי רשים
94	יה שמך
393	יום אכפי הכבדתי
150	לכה דודי
336	למי אבכה
340	מדי שנה קינה
159	מי כמוך לשבת זכור (נוסח א)
179	מי כמוך לשבת זכור (נוסח ב)

313	מי לשון רע שוחח
299	מעונה ויעל
151	נתינת שבת
60	עקדת יצחק
47	עת שערי רצון
302	צעקה יוכבד (נוסח א)
307	צעקה יוכבד (נוסח ב)
310	צעקה יוכבד (נוסח ג)
425	קצתית חנה [=סיפור חנה]
99	רבונו של עולם, ב' יצרים בי צרים
141	רבונו של עולם, ויהי בעלות המנחה
349	שאי קינה
148	שובי נפשי
145	שוכני בתי חומר
436	שומרון קול תתן
116	שטר עלי בעדים
224	שמחו אמוני

הקדמה

מהדורה ביקורתית זו של תרגומי פיוטים בניבי ארמית חדשה של של יהודי כורדיסטאן היא המשך לפרסומים על פעילותם הספרותית המסורתית שקדמו לה: החומש בארמית חדשה שיצא בסדרה עדה ולשון (כרכים ט, יב, טו, טז, יח), וחמש המגילות בארמית חדשה, אף הוא בסדרה זו (כרך כו). המטרה העיקרית של כרך זה היתה ללקט את כל תרגומי הפיוטים, הקינות והאזהרות שמצויים בכתבי יד ישנים ומאוחרים ובמקצת דפוסים בניבים יהודיים שונים של ארמית חדשה, לתרגמם לעברית, להשוותם עם המקורות העבריים, ובמקרה של גרסאות בניבים שונים (של נירווא, עמדייא, זאכו, דהוכ, אורמיה, ועוו), גם להשוותם זה עם זה. התרגומים לעתים קרובות סוטים מתרגום מילולי וכוללים הרחבות שונות כדי לבאר את לשון הפיוטים המקורית הכוללת הרבה רמיזות ודברים סתומים לקורא הפשוט. ההרחבות כוללות לפעמים גם אנאכרוניזם או אקטואליזציה של חיים בכורדיסטאן מתקופת המתרגמים (הקיסר נקרא גם אמירא, פאשא; צריך לכבד את השבת בפסרא וכמרא וערקין = בשר יין ועראק). בהרבה מקרים יש כמעט יצירה מחדש עד כדי כך שהמקור העברי בקושי מבצבץ מתוכה, ואף כמה יצירות שנראות כחדשות לגמרי (לפחות בנוסח השירי אם לא בתוכן), כגון "עקדת יצחק" (בנוסף לעת שערי רצון הידוע), הלכות פסח בחרוזים (על אופן הכנת המצות וביעור חמץ), ועוד. האזהרות לשבועות במיוחד דורשות הרחבות ניכרות כדי לפשר את הרמזים ההלכתיים המרובים שבנוסח העברי.

חייב אני תודה לכל העמיתים היקרים שעזרו בדבר זה או אחר, ובמיוחד לחזי מוצפי בבירור ואישוש אטימולוגיות קשות, חיים דוידסון באיתור מקורות מדרשיים והלכתיים, מיכאל פישביין בעריכת הפורמאט במחשב, דוד הירש באיתור ספרים נדירים וכתבי יד, ואחרון חביב, אהרן ממן, עורך הסדרה ומנהל המכון, שנענה ברצון לכלול גם ספר זה בסדרה עדה ולשון.

יונה צבר,

לוס אנג'לס, ערב ראש השנה תשס"ט

Jewish Neo-Aramaic Translations of Hebrew
Liturgical Poems: A Critical Edition
by Yona Sabar

An Abstract

The literary creativity of Kurdistan Jews included translations of liturgical poems for Jewish holidays and other special days, such as the national mourning day of the Ninth of Ab. Normally the Rabbis discouraged translating and reciting Hebrew-Aramaic canonical prayers, but permitted doing so in the case non-canonical texts. Therefore, manuscripts from (Iraqi and Iranian) Kurdistan include many such translations. Actually, most of these "translations" include many additions, interpolations, local linguistic folklore, actualia, etc. Since the original Hebrew text includes typically many allusions to other Hebrew-Jewish texts and traditions, and in many cases even to Jewish law and customs that would not be clear to the average uneducated person, the translations include specific explanations which are embedded in the main poetic texts as well. These texts are a classical example of reducing difficult poetic texts to a level that would be understood by the common folk. In addition to the translations, there are some poems which seem to be original, such as the poem about the halakhic rules for Passover, since no Hebrew equivalent has been found for them. Even in the case of those which have a Hebrew parallel, which are the majority, the length of the hymn and

the order of the verses of the Hebrew original and its *tafsir*-translation is not always identical (at least in versions known to us). Very few of these translations have been published, while most remain in manuscript form. Some *tafsirs* may appear in three or more Iraqi and Iranian versions, but others are known from only one manuscript. The Iraqi ones are usually the oldest (ca. 1650), whereas the oldest Iranian (Azerbaijani) manuscript dates from 1780. The texts, as expected, include words which today would be considered archaic or are unknown. The same is true regarding the phonology, morphology, and syntax. Some of these were recited in the synagogue, but most were recited during home rituals, such as at the Passover Seder.